

Original Article

Human Rights and the Environment: a Reflection on the Formation and Evolution of "Environmental Human Rights" in International Law

Ali Mashhadi*¹ , Reyhaneh Hamedei²

¹ Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran.

² MA. Student in public law, Qom University, Qom, Iran.

 [20.1001.1.24237566.1402.7.2.9.5](https://doi.org/10.22080/lps.2023.24652.1443)

 [10.22080/lps.2023.24652.1443](https://doi.org/10.22080/lps.2023.24652.1443)

Received:

December 6, 2022

Accepted:

January 7, 2023

Available online:

August 18, 2023

Keywords:

Greeting of human rights, Rights to the environment, Environmental human rights, Right to clean water, Right to clean air, Stockholm Declaration.

Abstract

For many years, human rights discourse did not pay attention to issues related to the environment. After the formation of the environmental crisis, the topic has been raised whether environmental issues can have human rights dimensions (first layer) or whether human rights issues can also take on environmental dimensions (second layer). The present study follows an analytical-descriptive approach to describe some aspects of human rights and environmental issues, as well as some environmental aspects of human rights issues, and investigate how they are formed. The process of the formation of environmental human rights, especially after the Stockholm and Rio Declarations, shows that human rights (despite older documents) and the environment have developed in parallel until today. The right to clean water, the right to clean air, the right to a peaceful environment, the right to access environmental information, the right to participate in environmental decision-making, and the right to access justice in environmental issues are among the most important and famous components of the development of human rights. The authors' basic assumption in response to the main question (Do environmental issues have human rights dimensions and can it be said that human rights issues take on environmental dimensions?) is that today, people are faced with a special perception of human rights that should be called the greening of human rights or "environmental human rights". The need to pay attention to the close relationship between human rights and the environment, including the fact that the realization of many human rights depends on the realization of a healthy environment and also environmental rights also require human rights for better implementation, can be the most important finding of this research.

*Corresponding Author: Ali Mashhadi

Address: Associate Professor, Department of International Law, Faculty of Law, Qom University, Qom, Iran.

Email: droitenviro@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

For many years, human rights discourse has not focused on environmental issues. Since the emergence of the environmental crisis, the question has arisen whether environmental issues can have human rights dimensions (first side) or human rights issues can take on environmental dimensions (second side). This study follows an analytical-descriptive process to describe some of the environmental aspects of human rights, as well as some aspects of environmental issues, and investigate how they are formed. The process of the formation of environmental human rights, especially after the Stockholm and Rio Declaration, shows that human rights and the environment have developed nowadays. The right to clean water, the right to a clean environment, the right to a peaceful environment, the right to access environmental information, the right to participate in environmental decision-making, and the right to access to justice in environmental matters are among the most important and prominent components of the emergence green environmental human rights.

In the field of theory, there is no specific research with this title. But the studies that have been conducted in the field of human rights and environment have addressed some aspects of this issue in a scattered manner.

In the nature-oriented view, it is said that "if a human has a right, this right is in the sense that a human is a member of this ecosystem". In this view, although the right is a human being, it is in balance with nature and supports it. According to Professor Pryor, the human right to the environment has a small but important difference from other human rights, and

that is that this right is not "human-centered"; this right should be defined as a right that preserves not only humans but also the balance of nature and other living beings. In fact, this right is "an inalienable and absolute human right by which all human beings have the right to share and enjoy a healthy environment together with the collective responsibility of maintaining environmental health in order to preserve human health (both the current and future generation) and all-round development (economic, social and cultural)". The right to the environment is a set of rights that humans should benefit from because they live in the environment for their proper growth and health. This definition is indicative of the idea that the environment and natural resources rely only on human interests and lack intrinsic value by themselves. In other words, the right to the environment is the right that humans have to benefit from a healthy environment. According to Anuka, "the right to the environment is a privilege recognized for a person, group, or government to benefit from natural or man-made elements, as well as social, economic, and cultural factors". The rival doctrine, based on the concept of the originality of nature, considers the right to the environment as a right that has been identified to protect nature and natural elements of which humans are also a part. On the other hand, these definitions want to reduce the intensity of human interests in exploiting the environment. In this view, although the right is a human being, it is in balance with nature and supports it.

2. Methods

This study tried to analyze and evaluate some aspects of the development and evolution of environmental human rights with a descriptive-analytical approach and library resources.

3. Conclusion

In this study, the concept of "greening human rights" was explained in the context of environmental human rights developments along with some of its components. As an important conclusion, it should be said that today environmental human rights have many dimensions and components. These rights can be discussed in relation to water, air, soil, waste, hunting and fishing, forest, and pasture. The right to clean water, the right to clean air, the right to access environmental information, the right to participate in environmental decision-making, and the like are among the most important examples of these rights. As an important point, it should be said that today, it is difficult to imagine an environmental issue that does not have human rights dimensions. It is also difficult to find a human rights issue that cannot be considered from the perspective of environmental issues; not paying attention to them often leads to painful situations. According to the literature in this field, the development of human rights started from global and regional international documents and then entered national rights and the discourse of citizenship rights. From an international point of view, most of the environmental issues were closely related to human rights issues. It seems that in today's world, people are facing a situation where human rights

cannot be implemented without observing the principles of environmental protection (the dependence of the implementation of human rights on biological factors), and environmental rights also need human rights for better implementation (dependence of environmental rights on human rights). Therefore, in recent centuries, the increasing spread of environmental destruction in the national, regional, and global scope, followed by dangers that threaten the entire ecosystem and human life in various physical, health, and spiritual dimensions, has revealed more and more attention to environmental human rights for political societies and governments.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed upon all aspects of the work.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

The authors appreciate all the scientific consultants in this paper.

علمی پژوهشی

سبز شدن حقوق بشر: تاملی بر شکل گیری و تحول «حقوق بشر زیست محیطی»

علی مشهدی^{۱*} ID، ریحانه حامدی^۲ ID

^۱ دانشجوی گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه قم، قم، ایران.

[20.1001.1.24237566.1402.7.2.9.5](https://doi.org/10.22080/lps.2023.24652.1443)

[10.22080/lps.2023.24652.1443](https://doi.org/10.22080/lps.2023.24652.1443)

چکیده

گفتمان حقوق بشر تا سالیان مدیدی به موضوعات مرتبط با محیط زیست توجهی نداشت. پس از شکل گیری بحران محیط زیست، این مسئله مطرح شده که آیا موضوعات زیست محیطی می‌توانند ابعاد حقوق بشری داشته باشند (سویه نخست) یا مسائل حقوق بشری نیز می‌توانند ابعاد زیست محیطی به خود بگیرند؟ (سویه دوم) در این مقاله سعی شده است تا با روش تحلیلی-توصیفی فرآیند و چگونگی شکل گیری برخی ابعاد حقوق بشری مسائل زیست محیطی و نیز برخی ابعاد زیست محیطی مسائل حقوق بشری تحلیل و بررسی گردند. فرآیند شکل گیری حقوق بشر زیست محیطی نیز بویژه پس از صدور اعلامیه‌های استکهلم و ریو نشان می‌دهد که حقوق بشر (با وجود اسنادی که قدمت بیشتری دارد) و محیط زیست تا به امروز به موازات هم توسعه یافته‌اند. حق بر آب سالم، حق بر هوای پاک، حق بر محیط آرام، حق دسترسی به اطلاعات زیست محیطی، حق مشارکت در تصمیم گیری‌های زیست محیطی و حق دسترسی به عدالت در موضوعات زیست محیطی از مهمترین معروفترین مولفه‌های سبز شدن حقوق بشر به شمار می‌روند. فرض اساسی نویسنده در پاسخ به سؤال اصلی که (آیا مسائل زیست محیطی ابعاد حقوق بشری دارند و می‌توان گفت موضوعات حقوق بشری ابعاد زیست محیطی به خود بگیرند؟) این است که امروزه مواجهه با تلقی خاصی از حقوق بشر هستیم که باید آنرا سبز شدن حقوق بشر یا همان «حقوق بشر زیست محیطی» نام نهاد. لزوم توجه به مناسبات نزدیک میان حقوق بشر و محیط زیست، از جمله اینکه، از سویی تحقق بسیاری از حق‌های بشری به تحقق محیط زیست سالم وابسته است. از سویی دیگر حقوق محیط زیست نیز برای اجرای مطلوبتر نیازمند به حقوق بشر است، مهمترین یافته این مقاله می‌تواند باشد.

تاریخ دریافت:

۱۵ آذر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۷ دی ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱ مهر ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

سبز شدن حقوق بشر " حق بر محیط زیست " حقوق بشر زیست محیطی " حق بر آب سالم " حق بر هوای پاک " اعلامیه استکهلم "

* نویسنده مسئول: علی مشهدی

آدرس: دانشیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه ایمیل: droitenviro@gmail.com قم، قم، ایران.

۱ مقدمه

می‌شود. در این مقاله سعی شده است برخی ابعاد مربوط به شکل‌گیری و تحول این حوزه تحلیل و ارزیابی شود.

اهمیت مسائل زیست محیطی در ارتباط با حقوق بشر، امروزه به اندازه‌ای است که می‌توان گفت حقوق بشر اساساً بدون رعایت اصول حفاظت از محیط زیست به اجراء در نمی‌آید و حقوق محیط زیست نیز برای اجرای مطلوبتر نیازمند حقوق بشر است. لذا در قرون اخیر گسترش روزافزون تباهی‌های زیست محیطی در گستره ملی، منطقه‌ای و جهانی و به دنبال آن مخاطراتی که کل اکوسیستم و حیات انسانی را در ابعاد مختلف جسمی، بهداشتی و روحی تهدید می‌نمود، مسائل اساسی فراوانی را در دوحوزه محیط زیست و حقوق بشر به چالش کشانده است.

ضرورت: باتوجه به کمبود مطالعات در زمینه حقوق بشر زیست محیطی و تحلیل فرآیند سبز شدن حقوق بشر از سویی و از اهمیت یافتن مسائل زیست محیطی در حیات بشری از سویی دیگر، نشان از ضرورت پرداختن و تحلیل این موضوع دارد.

اهداف: این مقاله به طور مشخص به دنبال سه هدف اساسی است. ۱- هدف پژوهشی: پرنموده خلاء پژوهشی در زمینه گفتمان حقوق بشر زیست محیطی و طرح موضوع سبز نمودن حقوق بشر. ۲- هدف آموزشی: در صورت انتشار نتایج می‌تواند به عنوان یک متن آموزشی مورد استفاده گروه‌های هدف از جمله دانشجویان و دانش پژوهان حوزه حقوق بشر و نیز محیط زیست قرار گیرد. ۳- هدف اجرایی: مطالعه این اثر و توجه به نتایج آن می‌تواند مورد استفاده مجریان اعم از مقامات عمومی و سازمان‌های دولتی و همچنین سازمان‌های مردم نهاد برای توجه و اجرایی نمودن حقوق بشر زیست محیطی قرار گیرد.

سؤال‌ها: مسئله اصلی این است که (آیا مسائل زیست محیطی ابعاد حقوق بشری دارند و می‌توان

دردنیای کنونی مناسبات میان حقوق بشر و محیط زیست به اندازه‌ای اهمیت یافته است که حکایت از وجود روابط نزدیکی میان این دوحوزه دارد. به مناسبات میان این دو حوزه می‌توان از دو سویه متفاوت نگریست. از یک سوی مسائل زیست محیطی می‌توانند ابعاد حقوق بشری داشته باشند.^۱ (سویه نخست) از سویی دیگر مسائل حقوق بشری نیز می‌توانند ابعاد زیست محیطی به خود گیرند.^۲ (سویه دوم) از «ابعاد زیست محیطی مسائل حقوق بشری» می‌توان به ارتباط حق حیات و محیط زیست، حق مالکیت و محیط زیست، حق کار و محیط زیست، حق بر آموزش و محیط زیست، آزادی تشکیلات و اجتماعات و پیوند آن با مسائل محیط زیست، حق دسترسی به اطلاعات و محیط زیست، برابری و منع تبعیض و محیط زیست، آزادی مسکن و محیط زیست، حق بر توسعه و محیط زیست، حق بر بهداشت و محیط زیست، حق بر صلح و محیط زیست و نظایر آن اشاره نمود. (مشهدی، ۱۳۹۶: ۱۲)

در سویه دوم می‌توان از «ابعاد حقوق بشری مسائل زیست محیطی» صحبت نمود. در این سویه و برخلاف سویه نخست مسائل مختلف زیست محیطی از منظر حقوق بشر تحلیل می‌گردند. برای مثال می‌توان به موضوعاتی نظیر ارتباط آلودگی هوا و حقوق بشر (حق بر هوای پاک)، آلودگی آب و حقوق بشر (حق بر آب سالم)، آلودگی صوتی و حقوق بشر (حق بر محیط آرام)، پسماندها و حقوق بشر، فضای سبز و حقوق بشر، حق بر منظر، حق بر جبران خسارات زیست محیطی و نظایر آن اشاره نمود. این دوسویه نشان دهنده اهمیت مسائل زیست محیطی در ارتباط با حقوق بشر است که به اختصار آنرا حقوق بشر زیست محیطی می‌نامیم. بعد از صدور اعلامیه‌های استکهلم و ریو در ادبیات حقوق بشر حق‌های فوق شکل گرفته و تحول یافتند که به اختصار به این فرآیند سبز شدن حقوق بشر گفته

² Environmental Aspects of Human Rights Issues

¹ Human Rights Aspects of Environmental Matters

حقوق بشر، ۱۳۸۹)، حقوق بشر و محیط زیست (مشهدی، ۱۳۹۶)

۲-۲. آثاری که در چارچوب حقوق عمومی داخلی

هستند: این قبیل آثار و مقالات، موضوع حقوق بشر و محیط زیست را در چارچوب «حقوق اساسی» (به ویژه حقوق ملت) و نیز اصل پنجاهم قانون اساسی مطرح نموده‌اند. همچنین برخی مولفه‌های این حق مرتبط با حقوق اداری محیط زیست، حقوق مالی محیط زیست و نیز حقوق شهروندی است. حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت (حبیبی، ۱۳۸۲)، حفاظت از محیط زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران (رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۲)، حق بر محیط زیست سالم (مشهدی، ۱۳۹۲)، اساسی سازی ماهوی حق بر محیط زیست در حقوق ایران و فرانسه (مشهدی، ۱۳۹۳)، حقوق بشر و محیط زیست (حجار لیب، ۱۳۹۶)، حقوق اساسی محیط زیست (مشهدی، ۱۳۹۸) از مهمترین این آثار هستند.

۳ مبانی نظری و روش شناختی

از لحاظ نظری دو نگاه رقیب در مورد سبز نمودن حقوق بشر وجود دارد. در یک نگاه حقوق بشر معطوف به محیط زیست از آن جهت شکل گرفته و توسعه یافته است، چون حیات بشری و منافع انسانی آسیب دیده‌اند. (رویکرد انسان محور یا آنتروپوسن) در نگاه رقیب، شکل گیری حقوق بشر زیست محیطی فارغ از منافع انسانی ناظر به کل اکوسیستم است و تنها منافع بشری مطرح نیست. (رویکرد طبیعت محور یا اکوسن).

در برداشت طبیعت محور گفته شده است که «اگر انسان دارای حقی است این حق به لحاظی است که انسان عضوی از این اکوسیستم و زیست بوم است.» (ساعد، ۱۳۸۳، ۷۶) در این برداشت هرچند ذی‌حق موجود انسانی است ولی این حق در تعادل با طبیعت و حمایت از آن قرار دارد. از نظر پرفسور پریور، حق انسان بر محیط زیست با سایر حقوق بشر تمایز اندک ولی مهمی دارد و آن اینکه این حق

گفت موضوعات حقوق بشری ابعاد زیست محیطی به خود بگیرند؟) اینکه حقوق بشر و محیط زیست چه ارتباطی باهم دارند؟ آیا اسناد حقوق بشری و زیست محیطی محیطی مسائل مربوط به حقوق بنیادین بشر را مدنظر قرار داده‌اند؟ چگونه می‌توان در جریان وضع و اجرای حقوق بشر مسائل زیست محیطی را مدنظر قرار داد؟ آیا گسترش آلودگی‌های زیست محیطی می‌تواند منجر به نقض حقوق مختلف بشری از جمله حق بر حیات گردد؟ مهمترین ابعاد حقوق بشری مسائل زیست محیطی و مهمترین مسائل زیست محیطی معطوف به حقوق بشر چیست؟ مهمترین سئوالات این نوشتار محسوب می‌شود.

۲ پیشینه تحقیق

در زمینه نظریه «سبز نمودن حقوق بشر»، اثر یا مقاله مشخصی با این عنوان وجود ندارد. لیکن آثاری که در زمینه حقوق بشر و محیط زیست تاکنون نگاشته شده‌اند، به برخی ابعاد این مسأله به صورت پراکنده پرداخته‌اند. این آثار را می‌توان در دو دسته جای داد. آثاری که در گفتمان حقوق بین الملل عمومی به این موضوع پرداخته‌اند و آثاری که در چارچوب حقوق عمومی داخلی مناسبات حقوق بشر و محیط زیست را بررسی نموده‌اند.

۲-۱. آثاری که در چارچوب گفتمان حقوق بین

الملل عمومی هستند: این آثار عموماً از دو منظر «حقوق بین الملل بشر» و «حقوق بین الملل محیط زیست» به مناسبات میان حقوق محیط زیست و حقوق بشر پرداخته‌اند. از مهمترین این آثار می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: به حقوق بشر، محیط زیست و توسعه پایدار (افتخار جهرمی، ۱۳۸۸)، آیین مند نمودن حقوق محیط زیست؛ بررسی کنوانسیون آرهوس (پالمرتز، ۱۳۸۸)، حقوق بشر و محیط زیست (ترینداد، ۱۳۸۲)، رویکرد حقوق بشری به محیط زیست؛ بررسی رویه دیوان اروپایی حقوق بشر (مهربان، ۱۳۹۱)، حقوق زیست محیطی بشر (کرسی

تبادل با طبیعت و حمایت از آن قرار دارد. (Gourde, 2010:59& Borràs, 2020, pp38-65)

در نهایت از لحاظ روش شناختی سعی شده است با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای برخی از ابعاد نحوه شکل‌گیری و تحول حقوق بشر زیست محیطی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

۴ تحلیل

۴.۱ مفهوم سبز شدن حقوق بشر

منظور از سبز شدن حقوق بشر، در واقع ناظر به آندسته از حقوق بشری است که به مسئله حمایت از محیط زیست پیوند خورده‌اند (Shelton, & Kiss, 1997, p35) و مجموعه‌ای از حقوقی را در بر می‌گیرد که انسان‌ها از آن جهت که در محیط زیست زندگی می‌نمایند، برای رشد مناسب و سلامتی خویش باید از آن بهره‌مند باشند. (مشهدی، ۱۳۹۲، ۵۲) به عبارت دیگر حقوق بشر زیست محیطی نگاهی حقوق بشری به مسائل زیست محیطی یا نگاهی زیست محیطی به مسائل حقوق بشری دارد. همچنین مجموعه حقوق بشر زیست محیطی ضمن داشتن حلقه‌های ارتباط با حقوق نسل اول، دوم و سوم به نوبه خود ماهیتی متکثر و چند وجهی دارد. با این نگاه، این دسته از حقوق را می‌توان در چندین حق بشری شناخته شده دیگر نیز می‌توان پیدانمود. برای نمونه، حق سلامتی و تندرستی که در معاهدات و رویه‌های بین‌المللی به رسمیت شناخته شده است، محافظت در مقابل خطرات زیست محیطی که می‌تواند در درازمدت سلامتی انسان‌ها را تهدید کند، در برمی‌گیرد. حق برخورداری از یک معیار مناسب سلامتی جسمی و روحی، حق آزادی و امنیت، حق برخورداری از سطح زندگی مناسب، حق برخورداری از شرایط کاری مناسب، حق داشتن خانه و حق داشتن غذا، همگی وابسته به محیط زیستی

«انسان محور»^۱ نیست. یعنی این حق را باید به حقی تعریف نمود که نه تنها انسان بلکه تعادل و توازن طبیعت و سایر موجودات زنده را نیز حفظ نماید. (Prieur, 2001, p61) در واقع این حق «حق مسلم بشری و غیر قابل اعراض که به موجب آن هر فرد انسانی و کلیه انسان‌ها به نحو جمعی استحقاق سهیم شدن و برخورداری از محیط زیست سالم را توأم با مسئولیت جمعی حفظ سلامتی محیط زیست به منظور حفظ سلامت انسان (اعم از نسل حاضر و آینده) و توسعه همه جانبه (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) را دارا می‌باشند.» (کشاورز، ۱۳۸۷، ۲۴)

حق برمحیط زیست مجموعه‌ای از حقوقی است که انسان‌ها از آن جهت که در محیط زیست زندگی می‌نمایند برای رشد مناسب و سلامتی خویش باید از آن بهره‌مند باشند. این تعریف گویای این ایده است که محیط زیست و منابع طبیعی فقط بر منافع بشر متکی است و به خودی خود فاقد ارزش ذاتی است. (حبیبی، ۱۳۸۹، ۱۳۹) تلقی امروزی از متون بنیادین بین‌المللی نیز مبتنی بر تعریف انسان محور (آنتروپوسنتریک) است. به عبارت دیگر حق بر محیط زیست حقی است که انسان‌ها بر بهره‌مندی از محیط زیست سالم دارند. از نظر آنوکا «حق بر محیط زیست امتیازی است که برای یک شخص یا جمع یا دولت برای بهره‌مندی از عناصر طبیعی، انسانساخت و همچنین عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مورد شناسایی قرار گرفته است.» (Anoukaha, 2002, p15) دکتترین رقیب، در برداشت مبتنی بر اصالت طبیعت، حق برمحیط زیست را حقی می‌داند که برای حفاظت از طبیعت و عناصر طبیعی که انسان نیز جزئی از آن است، مورد شناسایی قرار گرفته است. از طرف دیگر این تعاریف می‌خواهند از شدت منافع انسانی در بهره برداری از محیط زیست بکاهند. در این برداشت هرچند ذی‌حق موجود انسانی است ولی این حق در

¹Anthropocentrique

عطف مسئله حفاظت از محیط زیست را در اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲ یافت. (ترینداد، ۱۳۸۲، ۱۸۹-۱۵۶) در حقوق بین الملل پیدایش این حق همچون حقوق بشر، از اسناد بین المللی غیر الزام آور آغاز گشت و تا به امروز به موازات هم توسعه یافته‌اند. برخی از اسنادی که در نظام منابع حقوق بین الملل در خصوص حمایت از منابع صید، ماهیگیری و کنترل آلودگی منابع رودخانه‌ای و دریایی در ابتدای قرن بیستم شکل گرفتند در این چارچوب قابل تحلیل هستند. (ر.ک: موسوی، ۱۳۸۵، ۱۹۹-۱۹۲)

در اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره صریحی به محیط زیست نشد. تنها برخی از مواد آن بعداً در خلال رویه‌ها به صورت غیر مستقیم به موضوع حق بر محیط زیست پیوند خورده است. از جمله می‌توان به موضوع حق حیات مورد اشاره در ماده ۲۳، حق استراحت^۳ ماده ۲۴ و همچنین به حقوق مورد اشاره در ماده ۲۵^۴ اشاره نمود. در مورد میثاق حقوق مدنی و سیاسی و نیز حقوق اقتصادی و اجتماعی، اساساً از آنجا که در این دوره هنوز مسئله حقوق محیط زیست مطرح نیست، وضعیت میثاقین درباره محیط زیست نیز شبیه اعلامیه جهانی حقوق بشر است.

برخی از حقوق مورد اشاره در میثاقین نظیر حق حیات، حق بهداشت، حق بر سطح مناسب زندگی، حق مالکیت، حق کار و حق بر سلامتی به وجوهی از حق‌های زیست محیطی در رویه نهادهای سازمان ملل متحد فرو کاسته شده‌اند. همچنین کمیته میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی در تفسیری از حق بهداشت مورد اشاره در میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی، محیط زیست سالم را جزئی از حق بهداشت دانسته است.

^۴ هرکس حق دارد از سطح يك زندگاني برخوردار باشد که سلامت و رفاه او و خانواده اش، منجمله خوراک و لباس و مسکن و رسیدگی های پزشکی آنان را تامین کند. (بخشی از بند الف ماده ۲۵)

است که بتواند حیات بشر را تضمین کند. (پارسا، ۱۳۷۷، ۱۳۷)

در ادبیات حقوق بشر بین الملل، این بحث عموماً ذیل عنوان «حق بر محیط زیست» سالم نیز بحث شده است که مهمترین مصادیق این حق شامل حق بر جبران خسارات زیست محیطی، حق بر آب سالم، حق بر هوای پاک، حق بهره مندی از محیط آرام، حق منظر، مشارکت در تصمیم گیری‌های زیست محیطی، دسترسی به عدالت در محیط زیست، دسترسی به اطلاعات زیست محیطی می شود. (مشهدی، ۱۳۹۲، ۲۶۷)

حقوق بشر زیست محیط در واقع مجموعه‌ای از حقوقی است که انسان‌ها از آن جهت که در محیط زیست زندگی می نمایند برای رشد مناسب و سلامتی خویش باید از آن بهره مند باشند. به همین سبب در ادبیات حقوق بشر در قالب مجموعه «حقوق بشر زیست محیطی»^۱ قرار می گیرد. (Popovic, 1995, p487 & Hiskes, 2016, pp29-23) و مجموعه‌ای از حقوق نسل‌های اول و دوم را در کنار برخی از فاکتورهای سایر حقوق بشری با خود دارد.

۴٫۲ تحول حقوق بشر در ارتباط با محیط زیست

حفاظت از محیط زیست و حمایت از حقوق بشر به عنوان دو چالش اساسی جهان ما به موازات یکدیگر با تقریباً دو دهه تفاوت تاریخی، تحولات موازی و مشابهی را پشت سر نهاده‌اند. منابع متعدد نظام بین المللی حقوق بشر در این دو زمینه گویای تحولات شگرفی است که تا به امروز حاصل شده است. نقطه عطف حقوق بشر در نظام بین المللی را باید به اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ و نقطه

^۱ Environmental Human Rights(EHR).

^۲ هر کس حق دارد از زندگی و آزادی و امنیت شخص خویش برخوردار باشد. (ماده ۳)

^۳ هر کس حق استراحت و استفاده از ایام فراغت دارد، منجمله حق دارد ساعات کارش بطور معقول محدود باشد و از مرخصی نوبتی با دریافت حقوق استفاده کند. (ماده ۲۴)

و همچنین ماده ۱۷ اعلامیه بارسلون حقوق بشر بر محیط زیست سالم را به عنوان حق جمعی مردم شناسایی نموده است. (Plaidoyer: 2001, p277) اعلامیه اخیر بیان می‌دارد که بهره‌مندی از محیط زیست سالم و به لحاظ اکولوژیکی متعادل جزء حقوق جمعی مردم است.^۳ جمعی بودن حق بر محیط زیست در مقابل حقوق نسل اول که بر منافع فرد یا «حقوق فردی» تأکید می‌نماید، قرار می‌گیرد.

اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد دربارهٔ انسان و محیط‌زیست^۴ (مشهور به اعلامیه استکهلم) نقطه عطف تمام مطالعات زیست محیطی در حوزه علوم انسانی است و معمولاً هر جا سخن از پیدایش و تحول حق بر محیط زیست می‌گردد، موضوع به مقدمه و اصل نخست این اعلامیه پیوند می‌خورد. آنچه در این اعلامیه مشهود است اینکه در این اعلامیه برای نخستین بار ارتباط میان حمایت از محیط زیست و حقوق بشر اعلام گردید.

ماده نخست این اعلامیه بیان می‌دارد که «انسان از حقوقی بنیادین^۵ نسبت به آزادی^۶، مساوات^۷ و شرایط مناسب زندگی^۸ در محیطی که به او اجازه زندگی همراه با کرامت^۹ و رفاه^{۱۰} را می‌دهد، داشته و مسئولیت حفظ و بهبود محیط‌زیست برای نسل حاضر و نسل‌های آینده را به عهده دارد.» علاوه بر این در مقدمه به نسبت میان حفظ محیط زیست و حق حیات توجه می‌نماید و سعی در ایجاد آشتی میان رویکردهای انسان محور و طبیعت محور دارد. این اعلامیه در اصل شانزدهم صحبت از نسبت میان حقوق اساسی بشر، جمعیت و تخریب محیط زیست نمود. (مشهدی، ۱۳۹۲، 68)

مطابق بخشی از مقدمه این سند «هر دو جنبه محیط‌زیست انسانی، طبیعی و مصنوعی، برای رفاه بشر و بهره‌وری کامل او از حقوق بنیادین بشری^{۱۱}،

در اسناد منطقه‌ای حقوق بشر، علیرغم اینکه در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر اشاره صریحی به مسئله محیط زیست نگردید، ولی برخی از مواد این کنوانسیون به لحاظ رویه‌ای در زمینه پیوند دو حوزه حقوق بشر و محیط زیست حائز اهمیت هستند. (Winisdoerffer, 2013, pp 213-228) در ماده ۸ این کنوانسیون مسئله احترام به زندگی خصوصی مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا و به استناد همین ماده، دادگاه اروپایی حقوق بشر^۱ در قضیه «لوپز استرا»^۲ و در حکم مورخ نهم دسامبر ۱۹۹۴ به ارتباط بین آلودگی صوتی (ناشی از هواپیماها) و حقوق بشر در این راستا صحنه می‌گذارد. در این رأی بسیار مهم و جنجالی که تحوّل مهم در این زمینه به شمار می‌رود، دادگاه ضمن تأکید بر حق احترام به زندگی خصوصی بر حق بر محیط زیست سالم نیز تأکید نموده است. (Sudre, 2005, 202, Gorman, 2103, p 583).

پس از پایان جنگ جهانی دوم، شاهد آن هستیم که حق‌های بشری در مجموعه «نظام حقوق بشر» در قالب نسل‌های مختلف حقوق بشر مطرح می‌گردند. حق بر محیط زیست نیز در زمره نسل سوم حقوق بشر جای گرفت، بدون اینکه فارغ از دغدغه‌های دو نسل پیشین باشد. هر چند در این میان بسیاری از حقوق‌دانان وفادار به قرائت حداقلی و فرد‌گرا با نسل‌بندی حقوق بشر همدلی نداشته‌اند و حتی آن‌را خطرناک نیز دانسته‌اند (ر.ک: راسخ، ۱۳۸۱، پی‌مارتین، ۱۳۸۷، والدرون، ۱۳۷۹، قاری سید فاطمی، ۱۳۸۸، ۲۳ و ۵۱).

در کلیه متون، حق انسان بر زندگی محیط زیست سالم در قالب نسل سوم حقوق معرفی گردید. (Priour: 2003, p334) برخی از اسناد بین‌المللی از جمله ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر

⁵ Droit fondamental

⁶ Liberté

⁷ Égalité

⁸ Conditions de vie satisfaisantes

⁹ Bien-être

¹⁰ Dignité

¹¹ Pleine jouissance des droits fondamentaux

¹ Cour européenne des droits de l'Homme

² Arrêt du Lopez Ostra (9décembre 1994).

³ Art.17. de la Déclaration universelle des droits collectifs des peuples adoptée, à Barcelone, le 27 mai 1990.

⁴ Déclaration de Stockholm sur l'environnement humain adoptée par la Conférence des Nations Unies sur l'environnement humain (Stockholm, Suède-16 juin 1997).

در سطح اسناد منطقه‌ای بعد از استکهلم، منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم مصوب ۲۶ ژوئن ۱۹۸۱ در الجزیره^۲ در ماده ۲۴ خود مقرر داشت که «همه مردم حق برخورداری از محیط زیست رضایت-بخش و متناسب با توسعه شان^۳ را دارند». مقررات مشابهی در پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر در حوزه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ۱۷ نوامبر ۱۹۸۸ در سان سالوادور به تصویب رسید.^۴ (نگاه کنید به ماده ۱۱ این پروتکل)

مفاهیمی چون «آزادی»^۵، «برابری»^۶ «شرایط مناسب زندگی»^۷ «کرامت»^۸ و «رفاه انسانی»^۹ در مقدمه و اصل نخست اعلامیه، شاهدهی بر این مدعا است. اعلامیه استکهلم در ۱۹۷۲ نقطه عطفی در پیدایش و تحکیم این حق در نظام بین المللی حقوق بشر به شمار می‌رود.

منشور جهانی طبیعت^{۱۰} به موجب قطعنامه ۳۷/۷ در ۲۸ کتبر ۱۹۸۲ مورد تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد قرار گرفت.^{۱۱} این منشور تأکید دارد که اعمال انسان‌ها که بر طبیعت تأثیر می‌گذارد، باید بر اساس اصول این منشور اعمال گردد. (Morand-Deville, 2105, 34-68) هر چند در منشور جهانی طبیعت اشاره‌ای به حق بر محیط زیست نشده است، ولی تصویب این منشور در توجه دولت‌ها به جنبه‌های غیر انسان محور حفاظت از محیط زیست اهمیتی اساسی دارد.

منشور آفریقایی حقوق بشر مصوب ۲۶ ژوئن ۱۹۸۱ در الجزیره مقرر می‌دارد: «همه مردم حق برخورداری از محیط زیست رضایت‌بخش و متناسب با توسعه شان را دارند.» (ماده ۲۴) این ماده در واقع حق بر محیط زیست را به مثابه يك حقوق بشر

حتی حق حیات^۱ ضروری است.» الکساندر کیس در تحلیل مواد اعلامیه استکهلم می‌گوید که اصل نخست اعلامیه استکهلم صرفاً به بیان «حق بنیادین بشر به آزادی، برابری و شرایط مناسب زندگی در محیط زیست» پرداخته است و این طریق بیان در حقیقت نخستین گام به سمت تعریف مفهومی شد که بعداً از آن تحت عنوان «حق بر محیط زیست» یاد گردید. (Kiss: 2004, p32) کسانی مانند مارک پالمرتز محقق حوزه حقوق بشر و محیط زیست بر این نکته پای فشرده‌اند که اعلامیه استکهلم صراحتاً حق بر محیط زیست سالم را مورد شناسایی قرار نداده، بلکه آنچه که در این اعلامیه بیشتر نمود یافت، شناسایی ارتباط میان بهره‌مندی از محیط زیست سالم با آزادی و حق حیات بود. (Pallemaerts et al, 2002, p9)

تأثیر مستقیم اعلامیه استکهلم را باید در آندسته از قوانین اساسی یافت که بعد از اعلامیه تصویب گردیده یا دستخوش اصلاح شدند. تقریباً همه قوانین اساسی بعد از اعلامیه استکهلم حق بر محیط زیست را به عنوان یک حق اساسی در قوانین اساسی خود اعلام نمودند. در این میان اصل مشهور نخست اعلامیه استکهلم منبع الهام بسیاری از قوانین اساسی ملی گردید که در آن حق بر محیط زیست به عنوان حقی بنیادین در حقوق داخلی شناخته شد. (Commission des droits de l'homme: 1994, E/CN.4/Sub.2/1994/9, annexe III)

اثر دیگر اعلامیه در حقوق ملی شکل‌گیری ارگان‌های اداری خاص در این زمینه و توجه دولت‌ها به تصویب قوانین و مقررات حفاظت از محیط زیست بود.

⁵ Liberté

⁶ Égalité

⁷ Conditions de vie satisfaisantes

⁸ Bien-être

⁹ Dignité

¹⁰ Charte mondiale de la nature

¹¹ Assemblée générale des Nations Unies le 28 octobre 1982 (Résolution 37/7)

¹ Droit à la vie

² Charte africaine des droits de l'homme et des peuples, adoptée à Alger le 26 juin 1981

³ Droit à un environnement satisfaisant qui favorise leur développement

⁴ Protocole additionnel à la Convention américaine des droits de l'homme, adopté à San Salvador le 17 novembre 1988.

با طبیعت اشاره وبه جنبه‌های حقوق بشری حمایت از محیط زیست پرداخته است. در سطح اروپا حق بر محیط زیست سالم هرچند در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به علت تقدم تاریخی مورد اشاره قرار نگرفته بود ولی به‌طور ضمنی در مقررات اجرایی اسناد حقوقی بین المللی و توسط کنوانسیون آرهوس که در سال ۱۹۹۸ امضاء گردید به مثابه یک تعهد بین المللی برای دول عضو نمایان گردید. (Pallemarts, 2002, p3) همچنین رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر با الهام از برخی از مواد اعلامیه حقوق بشر بویژه حق بر زندگی خصوصی بعد از دهه هفتاد حکایت از شناسایی و تحکیم حق بر محیط زیست نیز می نمود. (ر.ک: مهربان، ۱۳۹۱).

کنوانسیون آرهوس^۲ معروفترین سند بین المللی الزام آور است که گام مهمی در شناسایی حق‌های رویه‌ای زیست محیطی برداشته و تعهداتی را نیز برای دولت‌ها شمرده است. (پالمرتز، ۱۳۸۸، ۳۳۲) مقدمه کنوانسیون آرهوس صراحتاً اصل نخست اعلامیه استکهلم وقطعنامه ۴۵/۹۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد را یادآوری می کند. این کنوانسیون با تعبیر دیگری از مقدمه کنفرانس استکهلم «...باشناسایی اینکه حمایت از محیط زیست برای رفاه و برخورداری از حقوق اساسی بنیادین از جمله حق بر حیات ضروری می باشد...» پیوندد مفهومی میان حقوق محیط زیست ماهوی و رویه‌ای برقرار می نماید. (Peters, 2105, SSRN 2661973)

گفتمان حقوق بشر و محیط زیست کم کم در سطح ملی و در قوانین اساسی و داخلی نمود یافت. (مشهدی، ۱۳۹۲، ۵۵۹) به همین سبب می توان گفت سبز نمودن حقوق بشر پیش از آنکه ناشی از حقوق ملی و تحول هنجارهای داخلی باشد، تحول و تحکیم آن، متأثر از منابع فراملی آن است. (Das, 2016, 227)

فردی مورد شناسایی قرار نمی دهد، بلکه آنرا به عنوان حقی جمعی که به مردم اعطاء گردیده است می شناسد. (Kihangi Bindu, 2103, p1) برخلاف منشور آفریقایی حقوق بشر، در حوزه آمریکای لاتین پروتکل سان سالوادور (مصوب ۱۷ نوامبر ۱۹۸۸) الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر صراحتاً حقوق فردی را مورد شناسایی قرار داده و در ماده ۱۱ مقرر نموده است: «هرکس حق زندگی در یک محیط زیست سالم و حق دسترسی به خدمات عمومی اساسی را دارد.»

از لحاظ مفهومی این مواد به‌طور ضمنی رابطه ای میان «حق بر حداقلی از کیفیت محیط زیست» و دسترسی به خدمات عمومی پایه را برقرار نموده است. (پالمرتز، ۱۳۸۸، ۳۴۰) در سطح ملی نیز بسیاری از کشورهای قاره آمریکا حق دسترسی به محیط زیست سالم را مورد شناسایی قرار داده اند. (Aguilar, 1994, pp 215-222)، (مشهدی، ۱۳۹۸، ۲۲۲-۲۱۴)

در اعلامیه ریو ۱۹۹۲ تحت عنوان کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص محیط زیست و توسعه^۱ بر « پیوستگی و تجزیه ناپذیری توسعه اقتصادی و حفاظت محیط زیست در چارچوب اصل توسعه پایدار و غیر قابل قبول بودن انفکاک این دو به رسمیت شناخته شد». (حبیبی، ۱۳۸۳، ۱۳۳) موضوع ارتباط میان محیط زیست و حقوق بشر در خلال بحث‌های مقدماتی این کنفرانس مطرح گردید. در کمیسیون برونتلند نیز پیشنهاد گردید تا ضمن یک اصل به صراحت حق انسان بر بهره مندی از محیط زیست سالم مورد شناسایی قرار گیرد. (Vinales, 2014 & Nanda, 2014, pp 30-31)

اصل اول با این بیان که انسان‌ها حق بهره مندی از سلامتی و زندگی مناسب و در انطباق با طبیعت را دارند و در مقایسه با ماده ۱ اعلامیه استکهلم به صورت مبهمی به حق بهره مندی از زندگی در انطباق

² Convention 1998 d'Aarhus sur l'accès à l'information, la participation du public au processus décisionnel et l'accès à la justice en matière d'environnement

¹ United Nations Conference on Environment and Development (UNCED).

از محیط زیست مطلوب» جزء ویژگی‌های جامعه ایرانی در افق این چشم انداز بیان گردیده است.

۴٫۳ ابعاد و مولفه‌های حقوق بشر

زیست محیطی

نگاه حقوق بشری به محیط زیست یا نگاه زیست محیطی به حقوق بشر زمینه شکل‌گیری برخی حق‌های جدید بشری را مطرح نمود که ما آنها را حقوق بشر زیست محیطی در جریان سبز شدن حقوق بشر نام نهاده‌ایم. برخی برآند «که شماری از حق‌ها در محیط زیست پذیرفته شده‌اند که به طور غیر مستقل وجود دارند و همراه با سایر حقوق مقرر در معاهدات موجود نظیر حق حیات، بهداشت یا مالکیت می‌باشند.» (حیبی، ۱۳۸۲، ۱۳۳) برخی نیز گفته‌اند که مفهوم «حقوق بشر زیست محیطی»، ناظر به آن‌دسته از حقوق بشری است که به مسئله حمایت از محیط زیست پیوند می‌خورد. (Kiss, 1997, 85) بر این اساس «حق برخورداری از محیط زیست سالم را در چندین حق بشری شناخته شده دیگر نیز می‌توان پیدا کرد. برای نمونه، حق سلامتی که در دراز مدت سلامتی انسان را به محیط زیست پیوند می‌زند را در برمی‌گیرد. در حقیقت در این برداشت حق‌هایی نظیر حق بر حیات، حق بر آب سالم، حق بر مسکن مناسب، حق بر بهداشت، حق بر اطلاعات، حق بر سلامتی و نظایر آن می‌توانند از مولفه‌های این حق باشند که همگی آنجا که به یک مسئله‌ی زیست محیطی پیوند می‌خورند. این دسته از تعاریف به دنبال باز تعریف مجموعه حقوق بشر و حقوق شهروندی در پرتو ملاحظات زیست محیطی هستند. این امر ویژگی «وابستگی متقابل»^۱ به این حق‌ها با سایر حقوق بشر را اعطاء می‌نماید. این حقوق امروزه طیف وسیعی از حق‌های مرتبط با محیط زیست را شامل می‌شود که در ادامه به برخی از مهمترین مولفه‌های آن اشاره می‌نماییم.

الف- حق دسترسی به آب سالم: حق دسترسی به آب سالم امروزه در اسناد بین المللی، برخی

کشورهای مختلف در سطح ملی با اصلاح، یا تصویب قوانین اساسی جدید حقوق بشر زیست محیطی را به گونه‌ای صریح یا ضمنی مورد شناسایی قرار دادند. (مشهدی، ۱۳۹۸، ۸۵-۲۲۴) در سطح داخلی تقریباً تعداد بالغ بر ۱۱۰ کشور، برخی از موازینی را در قوانین اساسی خود گنجانده‌اند که دولت‌ها را متعهد به تضمین محیط زیست سالم برای شهروندان می‌نماید.

در حقوق ایران، مشخصاً با تصویب اصل ۵۰ قانون اساسی بود که موضوع برخورداری از محیط زیست سالم با اجماع اعضای خبرگان قانون اساسی و بدون مخالفت تصویب گردید. به موجب اصل پنجاهم قانون اساسی: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است.» با توجه به ضرورت حفظ محیط زیست و الزامات ناشی از اجرای آن اصل می‌توان نقش تضمینی در اجرای سیاست‌های کلی محیط زیست باشد. نهادهای اداری، قضایی و سیاسی می‌توانند با تمسک به این اصل و تفسیر آن به تضمین بهره‌مندی شهروندان از محیط زیست سالم مبادرت ورزند. (رضانی قوام آبادی، ۱۳۹۲، ۹۳-۱۴۰)

باید اشاره نمود که در حقوق ایران حجم قوانین و مقررات مربوط به تضمین و اجرای حقوق بشر زیست محیطی، نیز افزایش قابل توجهی یافته و ابعاد گوناگونی را در حوزه‌های محیط زیست طبیعی و انسانی به خود گرفته است. البته بدون آنکه مستقیماً به حقوق محیط زیستی شهروندان اشاره کنند؛ تصویب سیاست‌های کلی محیط زیست مصوب ۱۳۹۴ و قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ از مهمترین این متون قانونی هستند. در سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام «بهره‌مندی

¹ Interdépendance

است. امروزه با ازدیاد انواع مختلف منابع صوتی آسیب زا در شهرها صحبت از آلودگی بسیار خطرناک و پنهانی می شود که آسیب جدی را بر سلامتی انسان‌ها در محیط شهری نهاده است. به-خصوص این حق نسبت به اشخاص آسیب پذیر نظیر کودکان و سالمندان و فضاهایی نظیر بیمارستان‌ها، کتابخانه‌ها و اماکن مسکونی اهمیت دارد. نقطه مقابل «آلودگی صوتی» نیاز به زندگی در يك محیط «آرام» و «ساکت» است که این مفهوم در ارتباط با یکسری مفاهیم دیگر نظیر «حق آسایش»^۳، «احترام به زندگی خصوصی»^۴ «حق بر سلامتی»^۵ و تمتع از بهترین حالت سلامتی جسمی^۶ و روحی است که در اسناد حقوق بشری بین المللی و قوانین اساسی بر آنها تأکید شده است. (مشهدی، ۱۳۸۶، ۵۱).

د-حق دسترسی به اطلاعات زیست محیطی:
افزایش حوادث زیست محیطی در کشورها و آثار زیانبار برخی تغییرات طبیعی و انسان ساخت در محیط زیست، باعث گردید تا مردم حق داشته باشند از تغییرات زیست محیطی اطراف خود اطلاع پیدا نمایند. معمولاً دولت‌ها نیز با توجه به ماهیت اطلاعات به موجب مقررات مکلف به ارائه اطلاعات هستند. این امر در واقع در راستای تصمیم و اقدام به موقع مردم در مشکلات زیست محیطی است. این حق ناشی از این امر است که «در واقع هر فردی باید جدا از دولت مراقب حفاظت از محیط زیست باشد.» (ویژه، ۱۳۸۵، ۷۹) مبنای توجیهی شناسایی این حق برای شهروندان این امر مهم است که قرار دادن یا دست یابی شهروندان به اطلاعات در خصوص وضعیت محیط زیست، عوامل تخریب و خطرات احتمالی می‌تواند منجر به پیشگیری از مخاطرات و کاستن از عواقب حوادث آلودگی باشد.

ه-حق مشارکت در تصمیم گیری‌های زیست محیطی: در برخی از اسناد بین المللی از جمله ماده

معاهدات حقوق بشر منطقه‌ای و نیز قوانین داخلی به عنوان یکی از مولفه‌های مهم حقوق بشر زیست محیطی مورد شناسایی قرار گرفته است. (رشیدی، ۱۳۹۸، ۱۴۷-۱۵۵) در حقوق ایران قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷ در ماده یک آب را به عنوان «ثروت ملی» و متعلق به عموم تلقی نموده است که به نوبه خود زمینه حقوقی حمایت و حفاظت حقوقی از آن را فراهم می نماید. در این قانون در عین حال که حقابه و حقوق مکتسبه اشخاص محترم شمرده شده «دولت» به عنوان نماینده منفعت عمومی مسئولیت حفظ و بهره برداری و اداره تأسیسات آبی را به عهده دارد. در اصل ۴۵ قانون اساسی نیز آبهای عمومی جزء انفال و ثروت‌های عمومی تلقی گردیده است که در اختیار حکومت اسلامی بوده و طبق مصالح عامه باید از آن بهره برداری گردد.

ب-حق بر هوای پاک: حق بهره مندی از هوای پاک^۱ نیز در برخی اسناد بین المللی و داخلی مورد شناسایی قرار گرفته است. در حقوق ایران نیز با تصویب قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ گامی در جهت حق بر هوای پاک برداشته شده است که براساس این حق، هر شهروندی حق دارد در هوایی پاک و سالم تنفس نماید. دولت‌ها نیز مکلف به اتخاذ تدابیری برای تضمین آن می‌باشند. در سطح اتحادیه اروپا، در نوامبر ۱۹۸۸ نیز نخستین کنفرانس اروپایی در مورد دودگرایی در مادرید تشکیل شد که طی آن سند پایه‌ای «اروپایی بدون توتون»^۲ به تصویب رسید. این سند بر این اصل استوار است که «هوای پاک و خالص و عاری از دود دخانیات یکی از عناصر اصلی حقوق اساسی هر فرد برای زندگی در محیط زیست سالم و عاری از آلودگی است.» (مشهدی، ۱۳۹۸، ۹۵)

ج-حق بر فضای آرام: این مولفه از حقوق بشر زیست محیطی بیشتر مرتبط با آلودگی صوتی

^۵ . Droit à la santé.

^۶ . Bien être physique.

^۱ Droit à l'air pur

^۲ Une Europe sans tabac.

^۳ Droit au repos

^۴ Le respect de la vie privée.

ابعاد و مولفه‌های متعددی است. این حقوق را می‌توان در ارتباط با آب، هوا، خاک، پسماندها و شکار و صید، جنگل و مرتع بحث نمود. حق بر آب سالم، حق بر هوای پاک، حق دسترسی به اطلاعات زیست محیطی، حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی و نظایر آن از مهمترین مصادیق این حقوق هستند. به عنوان یک هوده مهم، باید گفت که امروزه ما به سختی می‌توانیم موضوعی زیست محیطی را تصور کنیم که ابعاد حقوق بشری نداشته باشد، همین‌طور است به سختی می‌توان موضوع حقوق بشری را یافت که نتوان از منظر مسائل محیط زیست به آن نگریست. امری که عدم توجه به آنها، اغلب منجر به وقوع وضعیت‌های دردناکی می‌شود. همانگونه که دیدیم سبز شدن حقوق بشر از اسناد بین‌المللی جهانی و منطقه‌ای آغاز و سپس وارد حقوق ملی و گفتمان حقوق شهروندی نیز شد. از منظر بین‌المللی نیز غالب موضوعات زیست محیطی پیوندی نزدیک با مسائل حقوق بشری داشتند.

به نظر می‌رسد در دنیای کنونی ما با وضعیتی مواجهیم که حقوق بشر اساساً بدون رعایت اصول حفاظت از محیط زیست به اجراء در نمی‌آید) وابستگی اجرای حقوق بشر به عوامل زیستی) و حقوق محیط زیست نیز برای اجرای مطلوب‌تر نیازمند رعایت و تحقق حقوق بشر است. (وابستگی حقوق محیط زیست به حقوق بشر) لذا در قرون اخیر گسترش روزافزون تباهی‌های زیست محیطی در گستره ملی، منطقه‌ای و جهانی و به دنبال آن مخاطراتی که کل اکوسیستم و حیات انسانی را در ابعاد مختلف جسمی، بهداشتی و روحی تهدید می‌نماید، بیش از پیش توجه به حقوق بشر زیست محیطی را برای جوامع سیاسی و دولت‌ها آشکار نموده است.

۱۰ اعلامیه ریو، بند ۱ ماده ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۲۵ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر حق بر مشارکت اشاره شده است. مشارکت در تصمیم‌گیری‌های زیست محیطی می‌تواند به معنای مشارکت با دولت یا مشارکت شهروندان با خود و عناصر غیر دولتی باشد. (پیری و قاسمی، ۱۳۸۸، ۴) در برخی کشورها به دلیل آثاری که ممکن بود تصمیمات زیست محیطی بر سلامتی، ایمنی و منافع شهروندان و گروه‌های مختلف بگذارد نظام حقوقی به این سمت رفته است تا امکان مشارکت عموم و گروه‌های ذینفع را در اتخاذ تصمیمات زیست محیطی فراهم نماید. در نظام حقوقی ایران نیز برخی قوانین و مقررات به صورت غیر مستقیم تأمین‌کننده چنین امری هستند. از جمله اصل ۱۱۸ و بند ۸ اصل سوم قانون اساسی، مواد ۵۱ و تبصره ۴ ماده ۵۰ و ماده ۴۵ قانون تشکیلات و وظایف انتخابات شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران مصوب ۱۳۷۵ و اصلاحات بعدی، مواد ۳۰ و ۶۵ قانون انتخابات ریاست جمهوری مصوب ۱۳۷۲. به نظر می‌رسد، پیش‌بینی و رعایت لوازم مشارکت عموم و ذینفعان در اتخاذ تصمیم‌های زیست محیطی و عمومی می‌تواند آثار مهمی در پیشگیری از برخی از دعاوی زیست محیطی و بالا بردن استانداردها و اطمینان اجرای پروژه‌های زیست محیطی داشته باشد.

۵ نتیجه‌گیری

در این مقاله کوشش شد، مفهوم «سبز نمودن حقوق بشر» در چارچوب تحولات حقوق بشر زیست محیطی همراه با برخی مولفه‌های آن توضیح و تبیین شود. به‌عنوان یک نتیجه‌گیری مهم باید گفت که امروزه حقوق بشر زیست محیطی دارای

References

- Aguilar, Adrians Fabra.(1994),"Enforcing the Right to a Healthy Environment in Latin America." *Review of European Community & international environmental law* 3.4, 215-222.
- Borràs, Susana.(2020), "Rights of Nature to Protect Human Rights in Times of Environmental Crisis." In *Environmental and Agricultural Informatics: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*, pp. 38-65. IGI Global.
- Chair of Human Rights, Shahid Beheshti University, (2009), *Human Environmental Rights*, Vol. 1, Justice Publications. (In Persian).
- Commissiondes droits de l'homme des Nations Unies, (1994), *Droits de l'homme et environnement*, document E/CN.4/Sub.2/1994/9, annexe III.
- Das, Bikram Kumar. (2016), "Right To Environment–A Critical Appraisal." *Asian Journal of Multidisciplinary Studies* 4, no. 1.
- Gorman, Roderic. (2013), "The Case for Enshrining a Right to Environment within EU Law." *European Public Law* 19, no. 3, 2013: 583-604.
- Habii Mohammad Hassan, (2004), "The right to enjoy a healthy environment as a right of humanity", *Journal of the Faculty of Law and Political Sciences of Tehran University*, No. 60. (In Persian).
- Hajar Lieb, Linda, (2012), *Human Rights and Environment*, translated by Reza Amini, Tehran, Samt Publications. (In Persian).
- Hiskes, Richard P.(2016), "Introduction: The intergenerational promise of environmental human rights." *Journal of Human Rights* 15, no. 2.
- Iftikhar Jahormi, Godrez, (2008), "Human rights, environment and sustainable development", *Shahid Beheshti University Faculty of Law Legal Research Journal*, No. 50. (In Persian).
- Keshavarz, Ismail, (1387), *Philosophical foundations of the right to a healthy environment*, master's thesis in environmental law, Shahid Beheshti University. (In Persian).
- Kihangi Bindu, Kennedy. (2013) "La justiciabilité du droit à l'environnement consacré par la Charte Africaine des Droits de l'Homme et des Peuples de 1981 en République Démocratique du Congo." *Revista Catalana de Dret Ambiental* 4.1.
- Kiss, Alexandre, Dinah Shelton, (1997), *Manual of European environmental law*, Cambridge University Press.
- Kiss, Alexandre, et Jean-Pierre Beurier,(2004), *Droit International de l'environnement*, Pedone, Paris.
- Martin P., Golding, (1378), "The Concept of Right (1): A Historical Income", Translator: Mohammad Rasakh, *Journal of Legal Research*, No. 25-26. (In Persian).
- Mashhadi, Ali, (2006), "Investigation and identification of legal aspects of noise pollution; From domestic rules to international efforts", *Environmental Sciences*, No. 1. (In Persian).

- Mashhadi, Ali, (2012), *The Right to a Healthy Environment*, Mizan Publications, Vol. (In Persian).
- Mashhadi, Ali, (2014), "Essential establishment of the right to the environment in Iranian and French laws", *Journal of Comparative Law*, No. 2, Autumn and Winter. (In Persian).
- Mashhadi, Ali, (2016), *Human Rights and Environment*, Tehran, Khorsandi Publications. (In Persian).
- Mashhadi, Ali, (2018), *Fundamental Rights of the Environment*, Tehran, Shahradsanesh Legal Research Publications. (In Persian).
- Mehraban, Solmaz, (2013), *human rights approach to the environment; examination of the procedure of the European Court of Human Rights*, master's thesis in international law, under the guidance of Dr. Seyed Mohammad Qari Seyed Fatemi, Faculty of Law, Qom University. (In Persian).
- Morand-Deviller, J. (2015). *Le droit de la protection de la nature. Que sais-je?*, 11, 34-68.
- Mousavi, Seyyed Fazlullah, (2006), *the course of evolution of the sources of international environmental law*, Mizan Publications, Vol. (In Persian).
- Nanda, V., & Pring, G. R. (2012). *International environmental law and policy for the 21st century*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Pallemaerts, Marc et Maguelonne Déjeant-Pons, (2002), *Droits de l'homme et environnement : Recueil d'instruments et autres textes internationaux concernant les droits individuels et collectifs en matière d'environnement dans le cadre international et européen*, Conseil de l'Europe.
- Palmertz, Mark, (2008), "Regulating environmental rights; Review of the Aarhus Convention, translated by Ali Mashhadi, Davar Legal Journal, Faculty of Law, Shahid Beheshti University. (In Persian).
- Parsa, Ali Reza, (1377), "Environment and Human Rights", *Journal of Political-Economic Information*, December and December 1377, No. 135-136. (In Persian).
- Peters, B. (2015). *Discovering the Diversity of Procedural Environmental Human Rights: The European Convention on Human Rights and the Aarhus Convention*. Available at SSRN 2661973.
- Piri, Maryam and Ghasemi, Nasser, (2008), "Judicial-Judicial Review of How and the Role of Citizenship Rights in the Environment", *Environmental Science and Technology*, 11th Volume, Volume 3. (In Persian).
- Plaidoyer, Y. Hamuli Kabumba, (2001), «Pour l'effectivité du droit à un environnement sain en Afrique», *Revue de droit africain*, vol. 5.
- Popovic, Neil AF. (1995), "In Pursuit of Environmental Human Rights: Commentary on the Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment." *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* 27.
- Prieur, Michel, (2001), *Droit de l'environnement*, 4^e edition, Paris, Dalloz.

- Qari Seyed Fatemi, Seyed Mohammad, (2008), Human Rights in the Contemporary World, Book 1, Chapter 2, Shahr Danesh Publications. (In Persian).
- Ramezani Qawamabadi, Mohammad Hossein, "Protection of the environment in the fundamental rights of the Islamic Republic of Iran", Judicial Law Perspectives Quarterly. No. 18 (63), 1392. (In Persian).
- Rasakh, Mohammad, (1381), Haq and Expediency, Essays in the Philosophy of Law, Philosophy of Right and Philosophy of Value, New Design, Ch 1, Tehran. (In Persian).
- Rashidi, Mahnaz, (2018), Water Security in International Law, Thesis of Doctoral Course in Public International Law, Faculty of Law, Qom University. (In Persian).
- Saed, Nader, (1383), "An attitude towards the environment with moral and legal rights", in the collection of articles of the first conference on environmental rights in Iran, Barg Zeitoun Publications, Vol. (In Persian).
- Special, Mohammad Reza, (2006), "The right to access to environmental information: a review of European human rights", Environmental Journal, Vol. 40. (In Persian).
- Sudre, Frédéric, et al (2005), *Les grandes arrêts de la cour européenne des droits de l'Homme*, Paris, PUF.
- Trinidad, Antonio Augusto Cachado, (2012), "Human Rights and the Environment", in Janos Simondis, Human Rights: New Dimensions and Challenges, translated by Dr. Mohammad Ali Shirkhani, Plan to Strengthen Human Rights Education and Research Capacities, published Tendency, Ch first. (In Persian).
- Vinuales, J. E. (2014). *The Rio declaration on environment and development: a commentary*. Oxford University Press, USA.
- Waldron, Jeremy, (1379) "Philosophy of Right", translated by Dr. Mohammad Rasakh, Nameh Mofid, No. 21. (In Persian).
- Winisdoerffer, Yves. (2013), "La jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme et l'environnement." *Revue juridique de l'environnement* 28.2.; 213-228.